ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ

III

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ III

Նոր ժամանակաշրջան

(XVII դարի երկրորդ կես—1918 թ.)

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

(1901—1918 թթ., հայ գաղթավայրերը, պարբերական մամուլը և մշակույթը XIX դ. և XX դ. սկզբին)

6848
БИБЛИОТЕКА
Институт истории АН

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 2015

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ Է ԵՐԱՇԽԱՎՈՐԵԼ
ՀՀ ԳԱԱ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Հրատարակվում է ՀՀ ԿԳՆ Գիտության պետական կոմիտեի պատվերով՝
պետական ֆինանսավորմամբ

Բազմահատորյակի խմբագրական խորհուրդ

Վ. Բ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ (նախագահ), Ա. Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ (նախագահի տեղակալ),
Ա. Վ. ԱՂԱՍՅԱՆ, Պ. Ս. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Հ. Հ. ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ,
Կ. Հ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Ա. Ա. ԽԱՌԱՏՅԱՆ, Է. Ա. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ, Հ. Մ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ,
Վ. Ն. ՂԱԶԱԽԵՑՅԱՆ, Է. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Հ. Ղ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ,
Ա. Ի. ՀԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ, Ռ. Օ. ՍԱՀԱԿՅԱՆ, Ս. Ն. ՍԱՐԻՆՅԱՆ, Ռ. Ա. ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ,
Ա. Հ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Ա. Ս. ՎԻՐԱԲՅԱՆ, Հ. Ժ. ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Հատորի խմբագրակազմ

Ա. Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ (պատասխանատու խմբագիր),
Է. Ա. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ (պատասխանատու խմբագրի տեղակալ),
Վ. Բ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ, Ա. Ա. ԽԱՌԱՏՅԱՆ, Գ. Ս. ԽՈՒԴԻՆՅԱՆ, Ա. Ց. ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ,
Վ. Հ. ՄԵԼԻՔՅԱՆ, Հ. Ղ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, Ռ. Օ. ՍԱՀԱԿՅԱՆ

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)
Հ 282

Հ282 Հայոց պատմություն /Խմբ. խորհուրդ՝ Վ. Բարխուդարյան և ուրիշ.— Եր.: «Զանգակ», 2015.— Հ. 3, Նոր ժամանակաշրջան (XVII դարի երկրորդ կես–1918 թ.): Գիրք II (1901–1918 թթ., հայ գաղթավայրերը, պարբերական մամուլը և մշակույթը XIX դ. և XX դ. սկզբին) / խմբագրակազմ՝ Ա. Մելքոնյան և ուրիշ.— 760 էջ + 32 էջ ներդիր:

Ներկայացվող աշխատանքը, որ «Հայոց պատմության» ակադեմիական բազմահատորյակի երրորդ հատորի երկրորդ գիրքն է, ընդգրկում է Հայոց նոր պատմության վերջին փուլը՝ 1901–1918 թթ. բարդ ու փոթորկալից իրադարձությունների ժամանակաշրջանը: Գրքում լուսաբանված են Հայաստանի XX դարասկզբի սոցիալ-տնտեսական հիմնահարցերը, ազգային և սոցիալական շարժումները, Առաջին աշխարհամարտի տարիներին ծավալված կամավորական ջոկատների գործունեության, 1915 թ. ինքնապաշտպանական մարտերի դրվագները: Նորովի ներկայացված է Հայոց մեծ եղեռնի և հայերի հայրենազրկման խնդիրը: Հատուկ բաժիններով շարադրված են 1917 թ. ռուսաստանյան հեղափոխություններից հետո Հայաստանում ստեղծված քաղաքական անցքերը, 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերի, նոր ժամանակաշրջանում հայ պարբերական մամուլի սկզբնավորման ու զարգացման, հայ գաղթաշխարհի պատմության էջերը, տրված է հայ մշակութային կյանքի վերելքը XIX դ. երկրորդ կեսին և XX դարի սկզբին:

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)

ISBN 978-9939-68-412-3

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ (1901–1914)

1. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ *(Դերենիկ Մուրադյան, Գոհար Առաքելյան)* 3

ա. Արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը 3

բ. Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանյան կայսրության տնտեսական վերելքի տարիներին 5

2. ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ *(Դերենիկ Մուրադյան)* 10

ա. Հայ բանվորական ու սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների առաջացումն Արևելյան Հայաստանում և Անդրկովկասում 10

բ. Ցարիզմի գաղութային քաղաքականության նոր դրսևորումները: 1903 թ. Հունիսի 12-ի օրենքը Հայ առաքելական եկեղեցու գույքի բռնագրավման մասին 12

3. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ *(Դերենիկ Մուրադյան)* 16

ա. Հեղափոխության արձագանքներն Անդրկովկասում, հայ ազգային կուսակցությունների դիրքորոշումը 16

բ. Ինքնակալության ազգային քաղաքականությունը: Հայ-թաթարական ընդհարումները և հայության դիմադրական մարտերը 19

գ. Հասարակական-քաղաքական կյանքի աշխուժացումը: Հայերի գործունեությունը Պետական դումայում 22

4. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆԱԽՕՐՅԱԿԻՆ (1907–1913 ԹԹ.) 26

ա. Սոցիալ-տնտեսական դրությունը *(Դերենիկ Մուրադյան)* 26

բ. Հեղափոխական շարժման նոր վերելքը Ռուսաստանում և դրա արձագանքներն Արևելյան Հայաստանում *(Դերենիկ Մուրադյան)* 28

գ. Ազգային ճնշումների սաստկացումը: «Դաշնակցության գործը» *(Դերենիկ Մուրադյան)* 30

դ. Բալկանյան ճգնաժամը և ցարական կառավարության քաղաքական նոր ուղեգիծը *(Արմենուհի Ղամբարյան)* 32

ե. Հայերի մասնակցությունը Բալկանյան առաջին պատերազմին *(Վահան Մելիքյան)* 35

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆՅՈԹԵՐՈՐԴ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲՆԵՐԻՆ 39

1. ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 1901–1907 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ 39

ա. Արևմտահայության քաղաքական և տնտեսական վիճակը *(Աշոտ Ներսիսյան)* 41

բ. Առաքելոց վանքի կռիվը և դրան հաջորդած իրադարձությունները *(Աշոտ Ներսիսյան)* 45

գ. Սասունի 1904 թվականի ինքնապաշտպանությունը *(Աշոտ Ներսիսյան)* 49

դ. Ազատագրական պայքարն Արևմտյան Հայաստանում 1905–1907 թվականներին *(Աշոտ Ներսիսյան)* 52

ե. Արևմտյան Հայաստանի և Կիլիկիայի վարչաժողովրդագրական պատկերը *(Գեղամ Բադալյան)*

2. ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ
ա. Արմենական կուսակցություն (*Սուրեն Սարգսյան*) ... 65
բ. Վերակազմյալ Հնչակյան կուսակցություն (*Գեղամ Հովհաննիսյան*) ... 66
գ. Հնչակյան կուսակցություն (*Գեղամ Հովհաննիսյան*) ... 75
դ. Հայ յեղափոխական դաշնակցություն (*Գևորգ Խուդինյան*) ... 79

3. ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ՆԱԽՕՐՅԱԿԻՆ
ա. Հնչակյաններ (*Գեղամ Հովհաննիսյան*) ... 90
բ. Վերակազմյալ Հնչակյաններ (*Գեղամ Հովհաննիսյան*) ... 93
գ. Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն (*Սուրեն Սարգսյան*) ... 96
դ. Հայ յեղափոխական դաշնակցություն (*Արարատ Հակոբյան*) ... 105

4. ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ՆԱԽՕՐՅԱԿԻՆ: ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ 1912–1914 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ
ա. Հայ հասարակական–քաղաքական ուժերը և երիտթուրքական հեղաշրջումը (*Էմմա Կոստանդյան*) ... 116
բ. Զանգվածային կոտորածները և ինքնապաշտպանական մարտերը Կիլիկիայում 1909 թ. (*Էմմա Կոստանդյան*) ... 125
գ. Հայկական հարցի վերաբացումը (*Արմենուհի Ղամբարյան*) ... 134
դ. Բարեփոխումների նախագծերը (*Արմենուհի Ղամբարյան*) ... 137
ե. 1914 թվականի հունվարի 26-ի ռուս–թուրքական համաձայնագիրը (*Արմենուհի Ղամբարյան*) ... 143

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՎԵՐԵԼՔԸ XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ ԵՎ XX ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ

1. ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՎԵՐԵԼՔԻ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ (*Էմմա Կոստանդյան*) ... 148

2. ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ (*Էմմա Կոստանդյան*) ... 152
ա. Արևելահայ դպրոց ... 152
բ. Արևմտահայ դպրոց ... 156

3. ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ (*Նորայր Սարուխանյան, Պետրոս Հովհաննիսյան*) ... 163

4. ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (*Էմմա Կոստանդյան*) ... 185

5. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (*Սերգեյ Սարինյան*) ... 189

6. ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ (*Մուրադ Հասրաթյան, Վարազդատ Հարությունյան*) ... 213

7. ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏ (*Արա Աղասյան*) ... 220

8. ԹԱՏՐՈՆ (*Հենրիկ Հովհաննիսյան*) ... 231

9. ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ (*Մհեր Նավոյան*) ... 238

10. ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ (*Ռիմա Միրումյան*) ... 243

ՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄԻՑ ՄԻՆՉԵՎ XX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՍՆԱՄՅԱԿՆԵՐԸ

1. ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԻ ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ XIX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ *(Մարգո Մխիթարյան, Ալբերտ Խառատյան, Վիկտորյա Ղուկասյան)* 252

2. ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԸ XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ *(Մարգո Մխիթարյան, Ալբերտ Խառատյան, Սիլվա Նազարյան, Լիդա Գևորգյան, Վիկտորյա Ղուկասյան, Էմմա Կոստանդյան)* 258

3. ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԸ XX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՆ *(Ալբերտ Խառատյան, Սիլվա Նազարյան, Վլադիմիր Մաղալյան)* 279

4. ԳԱՂԹՕՋԱԽՆԵՐԻ ՄԱՄՈՒԼԸ *(Սիլվա Նազարյան, Կարլեն Դալլաքյան, Սվետլանա Սահակյան, Ջոհրաբ Ղասաբյան, Դերենիկ Մելիքյան, Էմմա Ստեփանյան)* 291

ԳԼՈՒԽ ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂԹՕՋԱԽՆԵՐԸ (XVII ԴԱՐԻ II ԿԵՍ–XX ԴԱՐԻ I ՏԱՍՆԱՄՅԱԿՆԵՐ)

1. ԱՍԻԱ ԵՎ ԱՖՐԻԿԱ

ա. Կոստանդնուպոլիս *(Ալբերտ Խառատյան)* 300
բ. Զմյուռնիա *(Ալբերտ Խառատյան)* 312
գ. Սիրիա և Լիբանան *(Վարդի Քեշիշյան)* 318
դ. Իրաք *(Սեդա Մուրադյան, Սեդա Օհանյան)* 329
ե. Եգիպտոս *(Քնարիկ Ավագյան, Օնիկ Թոփուզյան)* 332
զ. Եթովպիա *(Բորիս Աճեմյան)* 338
է. Իրան *(Վահան Բայբուրդյան)* 342
ը. Միջին Ասիա *(Ռուզան Սարգսյան)* 349
թ. Աֆղանստան *(Վահան Բայբուրդյան)* 354
ժ. Հնդկաստան *(Արմեն Բայբուրդյան)* 356
ժա. Հարավարևելյան Ասիա և Օվկիանիա *(Արմեն Բայբուրդյան)* 360

2. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆ

ա. Աստրախան *(Վլադիմիր Բարխուդարյան)* 366
բ. Ղրիմ *(Վլադիմիր Բարխուդարյան, Վարդգես Միքայելյան)* 371
գ. Մոսկվա և Պետերբուրգ *(Վլադիմիր Բարխուդարյան)* 375
դ. Հյուսիսային Կովկաս *(Վլադիմիր Բարխուդարյան, Լևոն Պողոսյան)* 380
ե. Նոր Նախիջևան *(Վլադիմիր Բարխուդարյան)* 385
զ. Գրիգորիոպոլ *(Վլադիմիր Բարխուդարյան, Ժորես Անանյան)* 390
է. Վրաստան *(Վահե Սարգսյան, Թամարա Վարդանյան)* 392
ը. Շիրվան և Բաքու *(Գևորգ Ստեփանյան)* 401

3. ԱՐԵՎԵԼԱԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐ

ա. Բուլղարիա *(Ջոհրաբ Ղասաբյան)* 415
բ. Հունգարիա և Տրանսիլվանիա *(Վլադիմիր Բարխուդարյան, Սուրեն Քոլանջյան)* 419
գ. Ռումինիա *(Վլադիմիր Բարխուդարյան, Սուրեն Քոլանջյան)* 423

4. ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱ

ա. Մեծ Բրիտանիա *(Ռուբեն Եղիազարյան)* 427
բ. Ֆրանսիա *(Հարություն Գևորգյան)* 433

.... 440
գ. Հոլանդիա և Բելգիա (Էլիզաբեթ Թաշճյան) 443
դ. Իտալիա (Հ. Լևոն Զեքիյան) ....

.... 446
5. ԱՄԵՐԻԿԱ
ա. Ամերիկայի միացյալ նահանգներ (Քնարիկ Ավագյան) 453
բ. Լատինական Ամերիկա (Վարդան Մաթևոսյան) ....

ԲԱԺԻՆ IV

ԳԼՈՒԽ ՔՍԱՆՄԵԿԵՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1914–1917 ԹԹ.)

1. ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ (ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ) 459
ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏՈՒՄ (*Ռուբեն Սահակյան*) 459
ա. Ռուս-թուրքական ճակատի բացումը: Սարիղամիշի ճակատամարտը 462
բ. Ռազմական գործողությունները 1915–1917 թթ. 467
գ. Հայ կամավորական ջոկատների կազմակերպումը 470
դ. Հայկական ջոկատների մասնակցությունը մարտական գործողություններին 478

2. ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ: ՀԱՅՐԵՆԱԶՐԿՈՒՄ (*Ռուբեն Սահակյան*) 478
ա. Մեծ եղեռնի ծրագրի գործադրման սկիզբը 483
բ. Զանգվածային բռնագաղթն ու կոտորածները 1915 թ. 488
գ. Հայերի կոտորածները 1916 թ. ....

3. ՀԱՅԵՐԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԸ
ա. Ինքնապաշտպանական մարտերը Վան-Վասպուրականում (*Ռուբեն Սահակյան*) 493
բ. Վանի ժամանակավոր նահանգապետության կազմավորումն ու գործունեությունը (*Ռուբեն Սահակյան*) 499
գ. Դիմադրական մարտերը Մուշ-Սասունում և Շապին Կարահիսարում (*Ռուբեն Սահակյան*) 401
դ. Սուետիայի հայության հերոսամարտը: Ֆընտըճագի և Ուրֆայի գոյամարտերը (*Ռուբեն Սահակյան*) 506

4. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ: ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ (*Արմեն Մարուքյան*) 513

5. ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱՏՄԱՆ ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԾՐԱԳՐԵՐԸ 1914–1917 ԹԹ. (*Լիլիթ Հովհաննիսյան*) 529

6. ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (*Ավետիս Հարությունյան*) 535

ԳԼՈՒԽ ՔՍԱՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 1917 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐՅԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ

(*Վահան Մելիքյան*)

1. ՓԵՏՐՎԱՐՅԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
ա. Երկիշխանության առանձնահատկությունները Հայաստանում 543
բ. Հասարակական-քաղաքական կյանքը Հայաստանում (1917 թվականի ապրիլ-հուլիս) 549
գ. Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտե քաղաքականությունն ազգային հարցում 551

2. ԺԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
ա. Հայկական հարցը նոր իրադրության պայմաններում 555
բ. Ռազմաքաղաքացիական վարչության ստեղծումն Արևմտյան Հայաստանում 558
գ. Ազգային-դեմոկրատական և սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունների դիրքորոշումը Հայկական հարցում 564
դ. Հայկական ազգային զորամասերի և ազգային խորհուրդների ստեղծումը 574

ԳԼՈՒԽ ՔՍԱՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

1917 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

(*Վահան Մելիքյան*)

1. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ
ա. Իշխանության կազմակերպման հարցը. Անդրկովկասյան կոմիսարիատի ստեղծումը և նրա քաղաքականությունը 580
բ. Երևանի ազգային խորհրդի գործունեությունը 594
գ. Հայկական զորակազմի ձևավորումը 598
դ. Իշխանության այլընտրանքի խնդիրը երկրամասում 602

2. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
ա. «Թուրքահայաստանի մասին» հրովարտակը 606
բ. Հայկական հարցը Բրեստ–Լիտովսկի հաշտության բանակցություններում 610

ԳԼՈՒԽ ՔՍԱՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ (1918 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀՈՒՆՎԱՐ–ՄԱՅԻՍ)։ ՄԱՅԻՍՅԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԵՐԸ

(*Վահան Մելիքյան*)

1. ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏՈՒՄ 1918 ԹՎԱԿԱՆԻ ՍԿԶԲԻՆ
ա. Օսմանյան բանակի հարձակումը. դիմադրական մարտերն Արևմտյան Հայաստանում *615*
բ. Օսմանյան զորքերի ներխուժումն Անդրկովկաս և Արևելյան Հայաստան 619
գ. Բաքվի և Գանձակի պաշտպանությունը 1918 թվականի մարտ–ապրիլ ամիսներին 623
դ. Տրապիզոնի և Բաթումի բանակցությունները 628
ե. Անդրկովկասյան սեյմի ճգնաժամը և կազմալուծումը 634

2. ՄԱՅԻՍՅԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԵՐԸ
ա. Ջավախքի և Շիրակի դիմադրական մարտերը 636
բ. Սարդարապատի հաղթական ճակատամարտը 640
գ. Բաշ Ապարանի և Ղարաքիլիսայի հերոսամարտերը 646

ԱՆՎԱՆԱՑԱՆԿ 655

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ *691*

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ *716*

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ III

Նոր ժամանակաշրջան
(XVII դարի երկրորդ կես — 1918 թ.)

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

(1901—1918 թթ., հայ գաղթավայրերը, պարբերական մամուլը և մշակույթը XIX դ. և XX դ. սկզբին)

Հրատարակչության տնօրեն՝ Էմին Մկրտչյան
Գեղարվեստական խմբագիր՝ Արա Բաղդասարյան
Համակարգչային ձևավորումը և նկարների համակարգչային մշակումը՝ Գոհար Գրիգորյանի
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Լիանա Միքայելյան

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԽՄԲԱԳԻՐ՝
Արամ Սրապիոնի Նազարյան

ՔԱՐՏԵԶՆԵՐԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ՝
Բաբկեն Հարությունյան, Գեղամ Բադալյան

ՔԱՐՏԵԶԱԳԻՐՆԵՐ՝
Վարդան Մխիթարյան, Մարտին Մարտիրոսյան

Նկարները տրամադրել են ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտը, ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտը, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանը, Երևանի պատմության թանգարանը, Հայաստանի ազգային արխիվը:

ISBN 978-9939-68-412-3

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Ծավալը՝ 47,75 տպ. մամուլ:
Տառատեսակը՝ «Գրքի Նոր»:

ԶԱՆԳԱԿ

ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am